

СИСТЕМА, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОМУ АНАЛІЗІ

Статтю присвячено аналізу сучасних дослідницьких підходів до політичної культури на предмет розуміння її системних ознак, структури та функціонального призначення в політичному житті.

У вивченні політичної культури можемо спостерігати, як з ілюстрацій до історії політичного буття опис політичної культури поступово перетворюється на окрему сферу дослідження – із вихідними принципами, поняттями, категоріями. Мета сучасного політико-культурного аналізу – осягнення закономірностей, принципів та механізмів розвитку політичної культури, умов розгортання соціокультурного потенціалу суспільства в політичній площині. Об'єкт дослідження такого аналізу – політична культура – наділений різними властивостями та компонентами, у політичному житті вона [культура] має певне призначення, у її функціонуванні та розвитку фіксовано певні тенденції. До складу політичної культури вводяться різноманітні елементи – орієнтації, цінності, ідеології, традиції, вірування, міфи, символи, практики тощо. З політичною культурою пов'язані процеси ідентифікації, соціалізації, інституціоналізації.

Між тим при спробах вивести інтегральне визначення феномену, виникає питання: у який спосіб, уникаючи неузгодженості, можна поєднати зафіксовані у різних поняттях властивості політичної культури? Феномен визначається через політичні «орієнтації», «значення», «вірування», «знання», «історичний досвід» та багато іншого. Показовим у даному разі є вислів Люсіана Пая: «Концепція політичної культури передбачає, що традиції суспільства, дух його публічних інститутів, пристрасті та колективні схильності його громадян, стиль та операціональні коди його лідерів не є простим «сплавом» історичного досвіду, однак існують разом як частки наповненої значимості цілісності» [9, 7]. «Традиції», «дух», «пристрасті» та «схильності», «стиль», «операціональні коди», «історичний досвід» – кожен з цих елементів належить до політичної культури, але у який спосіб вони утворюють цю «цілісність»? На якій підставі, потребуючи специфічних методів дослідження, багатоманітність інтуїтивно перелічених елементів перетворюється на систему політичної культури? Якщо кожен з елементів відображає частину «субстанційності» політичної культури, то, ймовірно, у пев-

ний спосіб вони мають бути узгодженими та пов'язаними між собою? Важко не погодитися з американською дослідницею Рут Лейн у тому, що складність у визначенні політичної культури, меж її дослідницького кола, виникає через невдачі встановити елементи внутрішньої структури політичної культури [8, 363]. Адже виявлення ознак системності політичної культури, способу її структурування, дало б змогу зрозуміти принципи розвитку політичної культури, збільшити операціональність самих понять, які використовуються в політико-культурному аналізі для характеристики різних суспільств. Однак для того щоб з'ясувати внутрішню структуру – зв'язок та співвідношення елементів об'єкта, – необхідно знати певний системоутворювальний чинник, або мету, згідно з якою різноякісні явища перетворюються на функціональні елементи структури певної системи [2].

У цій статті пропонується розглянути декілька дослідницьких підходів, які дають можливість відобразити політичну культуру як систему із певною структурою та функціональним значенням.

Окреслюючи політичну культуру в системі суспільства, Габріель Алмонд та Сідней Верба охарактеризували феномен як «сукупність орієнтацій» відносно певної сукупності «об'єктів та «процесів»» [1]. Тлумачення політичної поведінки через політичні орієнтації, а політичних орієнтацій як політичної культури, дало змогу дослідникам позначити сферу «суб'єктивного» політики.

Структурно політичну культуру наділяли когнітивними, афективними та оціночними компонентами. Призначення політичної культури вбачали в обґрунтуванні та забезпеченні стабільності чинної політичної системи. Для забезпечення стабільності останньої, вважали за необхідне зберегти її політичну культуру. Вочевидь, її збереження уможливилось шляхом передачі життєво необхідних знань про політику наступному поколінню через політичну соціалізацію.

Згідно з міркуваннями американських науковців, сприймаючи політичні орієнтації попередніх

покоління, кожне нове покоління «вбирає» в себе визначений тип культури [1]. Дослідники говорять про політичну соціалізацію, розвиток емоційної прихильності, відчуття політичної єдності, ідентичності, здобуття когнітивних навичок, політичного досвіду, соціальної довіри та громадянської співпраці. Більшість з цих категорій мають, передусім, емпіричне забарвлення, відображуючи поточний стан, усталеність політичної культури обраних для дослідження суспільств.

У роботі Люсіана Пая та Сіднея Верби «Політична культура та політичний розвиток» з фактора політичної поведінки актора політична культура перетворюється на фактор розвитку політичної системи в цілому. Розглядаючи політичну культуру вже не як «сукупність», а як «систему», «цілісність», науковці актуалізують питання її узгодженості.

На думку дослідників, призначення політичної культури полягає у наданні «значення» політиці, діяльності її інститутів, індивідуальним діям. Політична культура, надаючи орієнтири ефективної політичної поведінки на індивідуальному рівні, створює «концептуальну мережу зв'язків» у свідомості індивіда, формує структуровану систему цінностей і раціональних суджень, котрі відповідають наявним інститутам та організаціям на рівні суспільства [9, 7].

Цікавою у цьому випадку є позиція С. Верби: «Політична культура не належить до зразків взаємодії між політичними акторами: хто говорить, кому, хто впливає, на кого, хто голосує, за кого голосують. Політична культура є системою вірувань про зразки політичної взаємодії та політичні інститути. Вона стосується не того, що відбувається, а того, у що люди вірять, що воно відбувається» [11, 515]. Як структурний елемент політичної культури вірування мають важливе значення для дослідника, вони є незмінними, забезпечують єдність спільноти, вказують шляхи, за якими мають змінюватися та розвиватися політичні інститути. Зміни можливі і в самій політичній культурі. На думку С. Верби, це відбувається за умов неузгодженості різних систем вірувань або через невідповідність системи вірувань реальності, обов'язковим наслідком яких є встановлення нової системи вірувань. Оскільки політична культура має бути внутрішньо збалансованою й узгодженою з зовнішнім середовищем, її не так легко змінити і для її модифікації необхідні «певні обставини» [9, 520; 526]. Показником узгодженості політичної культури С. Верба пропонує вважати те, наскільки вірування поділяються суспільством, показником неузгодженості – ідеології, котрі відображають лінії розмежування суспільства [9, 526].

Система політичної культури наділяється такими властивостями, як відкритість/закритість; експліцитність/імпліцитність; зорієнтованість

на експресивну/інструментальну поведінку [9, 523]. Окреслюються джерела її формування: це події, що стосуються суспільства, – «політична історія» та «приватний досвід» [9, 8], відповідно розширюється коло носіїв політичної культури, такими визнають як звичайних громадяни, так і політичних лідерів.

Найбільш сталими змістовними елементами політичної культури визначені довіра/недовіра, ієрархічність/рівність, свобода/примус, причому, як зауважує Л. Пай, жодного фіксованого зв'язку між переліченими групами немає. Це надає унікальності поєднанню складових та змінюваності політичної культури в процесі політичного розвитку в кожному конкретному випадку [9, 23]. Водночас наголошується на присутності в кожному суспільстві базового рівня довіри, без якого суспільство не може функціонувати. Тому важливими характеристиками політичної культури є її інтегративні показники: рівень лояльності та національна, групова, рідина ідентичності [9, 16–17]. Звернемо увагу, що настанови, почуття, мислення, котрі керують політичною поведінкою, не просто вільно поєднані, а узгоджені в специфічних для кожного суспільства зразках поведінки, що є спільними та взаємно підсилюють одне одного.

Інший американський науковець Гаррі Екштейн, розглядаючи способи узгодження суб'єктивного та об'єктивного рівнів політики, політичної культури та політичних змін, указує на «безперервність» (continuity) політичної культури – властивість, що завжди супроводжує політичні зміни [7, 793]. Проводячи аналогію з інерційністю руху, дослідник розкриває призначення політичної культури: через збереження власного темпу швидкості змін політична культура забезпечує пристосування акторів до соціальної мінливості. Метою змін у політичній культурі є збереження наявних поведінкових патернів, а сам процес змін є адаптацією політичної культури до зміни об'єктивних умов її функціонування. Інакше кажучи, усталеність політичної культури забезпечується її постійною трансформацією. Функція збереження політико-культурної системи набуває сенсу у поєднанні з її «гнучкістю» – властивості, що реакційно виникає в умовах соціального розвитку [7, 797].

Зауважимо, що вчений актуалізував проблему співіснування інноваційних та традиційних елементів політичної культури, що є важливою для розуміння умов політичного розвитку суспільства. По-перше, через те, що відображає перманентну боротьбу двох тенденцій у функціонуванні політичної культури – «нового» та «старого» – за сфери впливу щодо надання значення («переосмислення» чи «збереження») відповідно до умов, які уможливили таку конкуренцію; по-друге, через те, що підіймає питання

про способи узгодження цих тенденцій у конкретних випадках. У даному контексті варто згадати позицію російського дослідника Олександра Ахієзера, який вивчає динаміку політичної культури на основі процесів диференціації та інтеграції.

Диференціація відображає тенденцію до роз'єднання історично вихідного «соціокультурного синкретизму», яка створює можливість суперечності, конфлікту, розколу в суспільстві, тоді як інтеграція – це протилежна здатність системи «організувати протиспрямовані рухи через синтез культурних елементів» [3, 52]. Відповідно, науковець виокремлює статичні стани політичної культури як протидію інноваціям (останні загрожують відтворенню чинної культури) – здатність культури до змін, що полягають у переосмисленні її змісту через взаємопроникнення або взаємовідторгнення смислів та значень наявної культури [3, 53]. Політичній культурі, на думку О. Ахієзера, притаманна конфліктність, вона має свою міру незавершеності, котра робить її відкритою до інновацій та змін. Розвиток політичної культури розглядається як послідовний перехід від локально-емоційного мислення до абстрактного, спричиненого вимогою відповідати на ускладнення зовнішнього світу, та як процес зміни станів розпаду і синтезу, який щоразу виводить політичну культуру на якісно новий рівень відтворення [3, 52].

Повертаючись до поглядів Г. Екстейна, слід зазначити, що вивчаючи політичну культуру, дослідник розмежовує суспільний та індивідуальний рівні її функціонування, використовуючи поняття «орієнтацій» та «культурних тем» для першого рівня та поняття «настанов» для другого [7, 793]. Якщо на рівні суспільства у співвідношенні з політичним розвитком політична культура виконує функцію адаптації, то для індивіда вона має значення, оскільки забезпечує задоволення двох фундаментальних потреб – економії дії та передбачення дій інших. Цікавий момент: на «пізньовіковому етапі» політичної соціалізації, спостерігається «кумулятивний ефект» – необхідне для особистості узгодження настанов у формі цілісної системи [7, 792]. Таке узгодження є інтеграцією «часток» знань, емоцій, оцінок, що їх індивід підбирає та комбінує протягом життя. Системність настанов необхідна особистості для оперативності прийняття рішень у визначеній ситуації.

Таким чином, результатом політичної соціалізації є індивідуально інтегрована система знань, почуттів, оцінок щодо політичного життя, а політична культура – структурно узгодженою системою настанов індивіда, колективних орієнтацій та культурних тем (кількох орієнтацій), які змінюються відповідно до змін соціоекономічних умов життєдіяльності суспільства.

В іншому дослідженні, здійсненому Ароном Вілдавські, виявлено конкурентний характер співвідношення змістовних компонентів політичної культури.

Розглядаючи культуру як джерело політичних переважень (уподобань), дослідник ставить людину перед проблемою вибору. Спочатку людина сприймає культуру як даність, що існує у вигляді комбінацій цінностей та практик, узгоджених та визнаних суспільством. Потім людина має визначитися, яку з наявного набору альтернатив – «способів життя» – вона втілюватиме, відповідно обираючи й «політику», здатну ефективно підтримувати визначений спосіб життя [10, 5; 16]. У такий спосіб людина обирає цінності, котрі легітимізують патерни соціальних практик.

Кількість уподобань для вибору, на думку А. Вілдавські, обмежена і може бути зведена до чотирьох «способів життя»: ієрархічний колективізм, егалітаризм, конкуруючий індивідуалізм, фаталізм [10, 5]. Зауважимо, що уподобання, на основі яких формуються ці способи життя, відрізняються між собою рівнем ультимативності, який досягається за рахунок набуття певним судженням загального визнання.

Винесення судження з приводу соціальної практики, згідно з думкою А. Вілдавські – складний причинно-наслідковий ланцюг, кожна ланка якого має наповнюватися соціально опосередкованим значенням. Через різну здатність людей до формування суджень – абстрактного мислення, використовуються вірування – «знання» того, у що вірити, або кому довіряти без знання того, звідки таке знання виникло» [10, 9]. Тому роль культури полягає у наданні параметрів сприйняття вірувань та формуванні «політичного мислення». Політична культура надає «систематичний контекст», необхідний усім схематичним концептам, які породжують нескінченну кількість пояснювальних конструкцій у свідомості індивіда [12, 10].

Позиціонування себе в політиці забезпечується можливостями комбінувати та модифікувати власні уподобання у відповідь на позицію «іншого». Кожен спосіб життя існує в суспільстві, оскільки є й інші способи життя, вони когерентні один до одного, однак їхня композиційна узгодженість заснована на «ідентифікаційній опозиційності»: що вища здатність людей обирати сторони «наші» чи «їхні» – то краще вони оцінюють відмінності між позиціями, тому головне «не те, що люди відчувають до груп, з якими ідентифікують себе, а те, що вони відчувають з приводу опозиційності різних груп» [10, 9].

Проблему комплементарності та інтеграційного потенціалу політичної культури досліджує російський дослідник Костянтин Завершинський, який розглядає політичну культуру як «сим-

волічний генералізований код легітимації політичних практик» [5, 43]. Науковець зосереджує увагу на процесі формування символічних матриць політики: їх узгодженості, можливих комбінацій, принципів їх класифікації та ідентифікації політичними агентами. Функціональне призначення політичної культури він вбачає у виробленні класифікаційних інформаційних схем, символічних форм, через які агент конструює свою версію політичної реальності [4, 22].

Особливість «політико-культурного коду» полягає в тому, що генералізації піддається тільки та низка символів, що має інтегративний потенціал – здатність до взаємоузгодження з багатоманітності символічних схем у єдиний код [4, 29]. У визначеному політичному просторі аналіз процесу інтеграції символічних схем, на думку дослідника, дає можливість зрозуміти процес легітимації та політичної культури суспільства.

Таким чином, поняття політичної культури з'являється для характеристики політичної системи. Як її похідна, функція політичної культури – зберігати цілісність та інтегративність політичного життя. Вона має просту організаційну структуру змістовно комплементарних між собою орієнтацій та існує, оскільки політична система зберігає здатність «політизувати» індивідів у процесі соціалізації.

Подальше осмислення феномену зумовлює виявлення інтегративних якостей уже не політичної системи, а політичної культури, системність якої досягається за рахунок виявлених у ній явищ ідентичності та лояльності, що дає можливість конституюватися політичній культурі як специфічній сфері між «суб'єктивним» та «об'єктивним» у політиці.

Пошуки причинно-наслідкових зв'язків між політичною культурою та політичними інститутами перетворюють усталену політичну культуру на динамічний процес творення політичного досвіду – політична культура має тенденцію до трансформації відповідно до вимог адаптації індивіда до зміни соціоекономічних умов існування суспільства. Ускладнюється й її структура – орієнтації виявляються не єдиними одиницями культури, до її складу додаються вірування, цінності, практики, символи.

Підсумовуючи зазначимо, що системність політичної культури визначається через поняття інтегративності та комплементарності її складових елементів. Для системи політичної культури характерні гнучкість, або адаптивність, та інерційність, у її функціонуванні розрізняють процеси інтеграції та дезінтеграції, узагальнення та диференціації, виникнення новацій та самозбереження. Структурно за політичною культурою визначаються отримані емпіричним шляхом елементи змістовного характеру (довіра, рівність, свобода та інші), з яких виводяться певні конфігурації – типи політичної культури. Питання про зв'язок та співвіднесення різних категорій аналізу політичної культури позначається лише у вигляді диспозиції «орієнтації і настанови» у Г. Екстейна, призначення решти виявлених елементів політичної культури зведено до функцій когнітивної, емоційної та оціночної складових орієнтації дії, тому за політичною культурою закріплено спроможність надавати знання про політику, забезпечувати індивіда ідентифікаційними та оціночними механізмами сприйняття, переживання та дії в політиці.

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/60.php
2. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/anochin.pdf>
3. Ахиезер А. Специфика российской политической культуры как предмета политологии (Историко-культурное исследование) / А. Ахиезер // Pro et contra. – 2002. – Т. 7. – № 3. – С. 51–76.
4. Завершинский К. Ф. Когнитивные основания политической культуры : опыт методологической рефлексии / К. Ф. Завершинский // ПОЛИС. – 2002. – № 3. – С. 19–30.
5. Завершинский К. Ф. Методологическая комплементарность в исследовании символических матриц динамики политических институтов / К. Ф. Завершинский // ПОЛИС. – 2003. – № 1. – С. 39–49.
6. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М. : Шк. культ. полит., 1995. – 800 с.
7. Eckstein H. A Culturalist Theory of Political Change / H. Eckstein // The American Political Science Review. – 1988. – Vol. 82. – No. 3. – P. 789–804.
8. Lane R. Political Culture : Residual Category or General Theory? / R. Lane // Comparative Political Studies. – 1992. – No. 25. – P. 362–387.
9. Pye L., Verba S. Political Culture and Political Development / L. Pye, S. Verba. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, – 565 p.
10. Wildavsky A. Choosing Preferences by Constructing Institutions : a Cultural Theory of Preference Formation / A. Wildavsky // American Political Science Review. – 1988. – Vol. 81. – No 1. – P. 3–21.

A. A. Zuikovska

POLITICAL CULTURE SYSTEM, STRUCTURE AND FUNCTIONS IN MODERN POLITICAL-CULTURAL ANALYSIS

The article is devoted to the political culture research approaches that contain descriptions of the system, the structure and the functions of political culture.